

”Hymyä, enemmän!”

Lotat sota-ajan valokuvissa

Aino Riekkola

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2025

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, Historia

Aino Riekkola

”Hymyä, enemmän!” Lotat sota-ajan valokuviissa

Sivumäärät: 37

Tutkielman aiheena on lotat sota-ajan valokuviissa. Kolmen lotan valokuvien avulla on tavoitteena selvittää, minkälaisia valokuvia lotista otettiin, kuinka ne ilmentävät heihin liitettyjä ulkoisia ja sisäisiä ominaisuuksia ja kuinka valokuvat asettuvat muistamisen välineeksi. Jakaamalla valokuvat teemoittain tutkielmassa eritellään tilanteita, joissa lotista on otettu valokuvia ja kyseisissä tilanteissa otetuille kuville yhteisiä piirteitä.

Yksityiset Irja Nissin, Helmi Kantasen ja Hilikka Pyökkimiehen valokuvakokoelmat sisältävät epävirallisia ja virallisia valokuvia, joita vertailemalla on tutkielmassa mahdollista päästä käsiksi eroavaisuuksiin arjen todellisuuden ja virallisen lottakuvan välillä. Tutkielmassa tuodaan esille, minkälaisia tilanteita on nähty tärkeäksi ikuistaa valokuvaan ja toisaalta mitä on jäänyt valokuvien ulkopuolelle.

Tutkielmassani havaitsen, että valokuvaajat, joiden näkemystä kuvat edustavat, mutta jotka ovat jääneet tuntemattomaksi, ovat tallettaneet moninaisia hetkiä lottien sota-ajan elämästä. Valokuviissa on niin työntekoa, järjestön edustamista kuin vapaa-aikaa sekä lottaihanteen mukaisuutta ja toisaalta myös ihanteita haastavia hetkiä. Valokuvia yhdistää se, että ne on sijoitettu yksityisiin valokuva-albumeihin ja otettu muistotarkoituksessa, eikä ajamaan tiettyä päämäärää esimerkiksi korostamalla lottaihanteita. Kuitenkin valokuviissa ilmenee se, että lottana oleminen ja järjestön edustaminen sisäisin tai ulkoisin piirtein on ollut osa arkea, vapaa-aikaa ja juhlaa.

Toisaalta tulkintaan luovat haasteita monesta valokuvasta puuttuvat kuvatekstit ja sen myötä vaillinaiset tiedot kuvan ottopaikasta, -ajasta tai siitä, kuka on valokuvan ottanut ja keitä valokuvassa on. Valokuvat eivät myöskään ole kattava kuvaus lottien työstä, sillä valokuvat ovat valikoiduissa hetkissä otettuja. Näin ollen valokuvat voivat vääristää sota-ajan työn todellisuutta.

Avainsanat: Lotta Svärd, valokuvat, sotahistoria, sota-ajan valokuvaus, 1939–1944

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskysymys ja -aineisto	4
1.2	Valokuvat tutkimuskohteena	10
2	”Klimpin’ valmistajat keittiöllä Salmissa syksyllä 1941” – lotat työssä	13
2.1	Valokuvaus sota-aikana	13
2.2	Lotat toimessa	14
3	”Jumala ompe linnamme” – lotat edustamassa	21
3.1	Sankarihautajaisia, lottalupauksia ja juhlatilaisuuksia	21
3.2	Muodolliset ryhmäkuvat	23
4	”Entisen Etelä-Hämeen II alueen lottia ja s.k.laisia Laatokan rantamilla kesällä 1941” – lotat vapaa-ajallaan	26
4.1	Harrastuksia, retkiä ja hupia	26
5	Lopuksi – ”Vappupuiston ’kunniaportin’ vierellä 19/4 -42. Syvärin kaupungissa.”	34
	Lähteet	36
	Alkuperäisaineisto	36
	Tutkimuskirjallisuus	36

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys ja -aineisto

Kuva 1. "Toini-serkku käymässä Lamberon parakissa syyskuussa 1942. Toini-serkku, Kaarina, mä [Irja Nissi] ja Sipa".

Yllä olevaa kuvaa katsoessa voi helposti kuvitella kameran takana olleen kuvaajan hihkaiseen lotille, kuten Tuntematon sotilas -sarjan kuvauskohtauksessa¹ lotta kuvaamilleen lottatovereille hihkaisee: ”Hymyä, enemmän!”. Valokuvaan on ikuistettu isoisotätini Irja Nissi, kuvatekstin ”mä”, lottatoveriensä kanssa Lamberojärvellä, lähellä Aunuksen kaupunkia. Neljän hymyilevän lotan tiukasti käsikynkkään liittäytynyt yhtenäinen rivistö näyttäytyy ensisilmäyksellä perin lottaihanteeseen sopivalta joukolta. Viattomaan näppäilykuvaan² on kuitenkin tallentunut myös jotain muuta kuin lottaihannetta ja pukuun liittyvien määräyksien³ tarkkaa noudattamista osana järjestökuria. Siihen sisältyy arkea ja rintaman todellisuutta: auki repsottavat kaulukset, käärityt hihat, erimittaiset puvun helmat ja mustitta tai harmaita sukitta helman alta pilkistävät jalat. Kuvasta voisi tulkita, että sen sijaan, että lotat seisoisivat kuvassa ensisijaisesti lottina, aatteen edustajina ja isänmaallisen työnsä tekijöinä, he seisovat siinä tovereina, naisina ja yksilöinä. Valokuvaajan tarkoitus ei varmaankaan ollut saada kuvaa aina esimerkillisistä lotista osana järjestöä, vaan neljästä ystävyksestä ja tallettaa valokuvaan vierailuhetki muistoksi tulevaisuutta varten.

¹ *Tuntematon sotilas. Tavallisen suruton poika*. 30.12.2018. YLE. [20:22–20:37].

² Syväniemi 2019. Näppäilykuvia voisi luonnehtia ”hetken tuokiokuvina”, joita on sieltä täältä otettu ja jotka spontaaniudessaan pyrkivät tallettamaan hauskoja hetkiä ja muistoja.

³ Mattila 2021, 106–108. Lotta Svärd -järjestön keskusjohtokunnan antamiin määräyksiin sisältyi esimerkiksi käsky pitää kaulus kiinni ja hihat alhaalla ja käyttää tummia tai harmaita pitkiä sukkaa. Sodankin aikana määräysten noudattaminen oli tärkeää, ja vain kesäajalle suotiin lievennyksiä työtehtäviin, joissa erityisesti saattoi tulla hiki. Sairaaloissa, keittiöissä, leipomoissa, pesuloissa, korjaamoissa ja varastoissa saatettiin hieman raottaa kaulusta, kääriä hihoja tai olla ilman sukkaa.

Tutkielmani tavoitteena on tutkia sitä, minkälaisissa tilanteissa lotista otettiin valokuvia ja mitä ne kertovat heidän elämästään sota-aikana 1939–1944 niin sotasairaalassa kuin kaukana kotoa lähellä rintamalinjaa. Mitä valokuvissa näkyy ja eroaako yksityisten valokuvien sisältö virallisista valokuvista tai lottaihanteista? Miksi valokuvia on otettu? Minkälaisia kuvia kuljettiin kotiin rintamalta sekä minkälaisia muistamisen välineitä valokuvat olivat?

Aineistona käyttämäni valokuvat ovat kolmen jo edesmenneen sukulaiseni valokuvia. Eniten valokuvia on jäänyt jälkeen isänäitini tädiltä Irja Nissiltä. Hän syntyi Urjalassa vuonna 1896 ja liittyi Urjalan Lotta Svärd -paikallisosaston jäseneksi 29.3.1921 jäsennumerolla 15. Talouskoulun käyneelle ison talon tyttärelle oli varmaankin luontevaa suuntautua muonitusjaostoon. Hän nousi myöhemmin paikallisosastonsa muonituspäälliköksi, jona hän toimi ainakin sotavuosina 1939–1944. Saadessaan ensimmäinen komennuksen rintamalle kesäkuussa 1941 hän oli hieman alle 45-vuotiaana varttuneempaa lottakaartia. Oli suhteellisen harvinaista, että yli 40-vuotias nainen lähti komennukselle, sillä monella sen ikäisellä naisella oli perhettä, eikä perheellisiä lottia lähetetty yleensä rintamalle.⁴ Irjalla ei kuitenkaan ollut perhettä, ja näinpä hän suuntasi ilmoittautumispaikaksi määrätyn Toijalan kautta kohti tointa kenttäsaaralan muonituslottana ja kulki Etelä-Savon sekä Pohjois-Karjalan kautta Salmiin. Uudestaan Itä-Karjalaan hän lähti joulukuussa 1941 reilun kuukauden kotona vietetyn ajan jälkeen. Tämän ”sotaretken”, kuten hän muistiinpanoissaan komennustaan nimitää, aikana hän oli pidempiä aikoja Kinkijevan kylässä, Uutujärvellä, Syvärin kauppalassa ja Kuittisissa. Vielä syksyllä 1942 hän on ollut Aunuksessa, jonka jälkeen hän on palannut lopullisesti kotiin Urjalaan.⁵

Kuva 2. Irja Nissi.

⁴ Kinnunen 2006a, 316.

⁵ Irja Nissin muistiinpanot.

Kuva 3. Hilikka Riekkola, myöh. Pyökkimies.

Isäisäni sisko Hilikka Pyökkimies (helmikuuhun 1941 asti os. Riekkola) on toinen lotta, jonka valokuvia tarkastelen. Hän syntyi 1914 Jyväskylässä ja toimi talvi- sekä jatkosodan aikana muonitus- ja kanttiinitoimessa, konekirjoitus- ja toimistotyössä sekä auttoi sankarihautajaisissa, siirtoväen opastuksessa ja evakoinnissa. Hän liittyi lottiin 24-vuotiaana syksyllä 1938 ilmeisesti Ilomantsissa, jonne hän oli samaisen vuoden kesällä muuttanut saatuaan työn pienviljelijäkoulun talousopettajana. Keväällä 1939 hän sai Lotta Svärdin jäsenkirjan ja varsinaisen lottalupauksen vuoro oli vuonna 1941. Talvisodan Hilikka vietti Ilomantsissa. Hän auttoi ensin koulullaan joukkojen muonittamisessa ja perusti myöhemmin sinne myös oman pienen kanttiinin, kun ruokahuolto siirtyi toiselle taholle. Osan talvisodasta hän työskenteli Ilomantsin suojeluskuntatalolla. Ilomantsissa hän myös tuli tekemisiin jo ennestään tuntemansa, tulevan miehensä, Paavo Pyökkimiehen (ent. Bökman, s. 1899) kanssa. He menivät naimisiin helmikuussa 1941. Jatkosodan aikana Hilikka oli Salossa ja Jyväskylässä toimistolotan työssä, jälkimmäisessä palkallisena toimistoapulaisena.⁶

Kolmas lotta, jonka valokuvia tarkastelen, oli edellä mainitun Hilikka Pyökkimiehen äidin sisko Helmi Kantanen, joka oli syntynyt vuonna 1899 Helsingissä. Hän oli opiskellut Sortavalan diakonissalaitoksella 1920-luvulla ja teki koulutuksensa mukaista työtä ennen sotia. Näin myös hänelle oli selvää, minkälaisiin toimiin lottana suuntautuisi: sota-aikana hän oli ainakin Mikkelin sotasairaalaissa. Hänen tarkemmista lottavaiheistaan ei ole tietoa, mutta on huomion arvoista, että myös hän oli kuukausi ennen talvisodan syttymistä 40 vuotta täyttäneenä hieman vanhempi lotta, kuten Irja Nissi. Nissin tavoin hänellä ei ollut omaa perhettä.⁷

Kuva 4. Helmi Kantanen.

Olen työhöni ottanut tutkittavaksi selvästi lotta-aiheisia valokuvia, eli valokuvia, joissa tiedän olevan lottia, joita on tutkimiltani lotilta säilynyt yhteensä noin 200 ja määrä jakautuu niin,

⁶ Hilikka Pyökkimiehen muistiinpanot.

⁷ Tiedot perustuvat suulliseen perimätietoon ja valokuviin.

että Nissillä ja Kantasella valokuvia on noin 70, ja Pyökkimiehellä parikymmentä vähemmän. Kaikkien kuvista käy ilmi suurin piirtein se, missä ne on otettu, sillä on tiedossa, missä kyseiset lotat ovat sodan aikana olleet. Kantasen kuvat ovat kaikki albumissa, eikä niiden kuvausai-koja pysty arvaamaan. Pyökkimiehen kuvat voi ajallisesti jakaa talvisodan aikaisiin albumiin pantuihin kuviin ja irrallisiin jatkosodan kuviin. Nissin kuvat taas ovat ainoat kokonaisuudessa irrallisina säilyneet kuvat, jotka vaikkakin vailla albumin tuomaa kronologista tai temaattista järjestystä, sisältävät kuvatekstejä, joita muiden kuvissa ei juurikaan ole. Kuvateksteissä tuodaan usein ilmi, keitä kuvissa on, missä kuva on otettu ja milloin. Suurimmassa osassa kuvatekstillisistä valokuvista nimetään henkilöt ja paikka, joissakin on myös vuodenajan tai kuukauden tarkka ajoitus, parissa jopa päivän tarkka. Nämä tiedot auttavat valokuvien taustoittamisessa, ja sisällytän tästä syystä alkuperäiset kuvatestit lainausmerkeissä työhöni, mikäli niitä on., sillä olen päättänyt sisällyttää työhöni joitakin aineistoni valokuvia, jotka hyvin ilmentävät käsittelemääni teemaa.

Yleisesti tarkasteltaessa sota-ajan valokuvia, löytyy talvisodan ajalta lottien ottamia valokuvia vähän verrattuna jatkosodan kuviin, sillä mahdollisuuksia valokuvien ottamiseen tuli enemmän vasta jatkosodan asemotavaiheen aikana.⁸ Sama näkyy myös sotilaiden kuvissa, joita ei lyhyen sodan aikana ikävissä sääolosuhteissa paljoa otettu.⁹ Tämä ei aineistossani kuitenkaan näy: Pyökkimiehen kuvista vain 10 on jatkosodan ajalta, Nissi sai komennuksen vasta jatkosodan aikana ja Kantasen kuvat ovat ajoittamattomia.

Olen käynyt erityisesti Irja Nissin irtokuvia läpi ryhmitellen niitä samalla teemoittain. Jaoin kuvat selkeästi työnteekoon ja kanttiineihin keskittyviin kuviin, vapaa-aikakuviin, juhlatuviin ja muihin sekalaisiin ryhmä- ja yksilökuviin. Samanlaista fyysistä kuvien kasaamista eri pinoihin en voinut tehdä Pyökkimiehen tai Kantasen albumeissa oleville kuville, mutta niitä tarkastellessani mietin, mihin edellä mainittuun teemaan kuvat sopisivat. Pyökkimiehen jatkosodan aikaiset irralliset kuvat taas olivat kaikki jonkinlaisia ryhmä- tai juhlatilaisuuskuvia.

Työni rakenne noudattaa tätä temaattista jakoa, sillä käsittelen ensiksi valokuvia, joissa näkyy lottia työnteossa, ja sen jälkeen siirryn arjesta poikkeaviin kuviin: eri tilaisuuksissa otettuihin sekä vapaa-aikana otettuihin kuviin.

⁸ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

⁹ Kleemola 2011, 10.

Valokuvia tutkiessani olen käyttänyt apunani myös taiteen tutkimuksen perinteistä tutkimusmenetelmää eli kuva-analyysiä. Semioottinen kuva-analyysi sopii hyvin menetelmänä tutkimukseeni, sillä kuten Leena Muotio kirjoituksessaan *Kuva-analyysi tutkimusmenetelmänä* toteaa, sen avulla on mahdollista päästä syvälle kuvan tulkitsemisessä sen sijaan, että kuvaa katsottaessa jäätäisiin tulkitsemaan ainoastaan sitä, mikä valokuvassa herättää katsojan mielenkiinnon. Semioottinen kuva-analyysi ei siis tyydy kuvan lähettämään ensimmäiseen viestiin, vaan se tutkii viestin merkitystä. Tätä viestiä tutkiessaan voi Muotion mukaan esittää kuvalle moninaisia kysymyksiä. Mikä on viestin lähettäjän tarkoitus? Kuinka kuva on muodostunut?

Näitä kysymyksiä on mahdollista soveltaa myös omaan aineistooni. Kuvissa on lottia, mutta analyysin avulla voi pohtia sitä, miksi heitä on kuvattu ja minkälaisissa asetelmissä. Eroavatko yksityisten albumien kuvat virallisista lottakuvista?¹⁰ Käsittelemäni kuvat kertovat paljon kameran kanssa olleiden kuvausvalinnoista, jopa enemmän kuin kuvattavista itsestään. Aineistoni kuvia ovat ottaneet yksityishenkilöt, varmaankin niin sotamiehet kuin lotat, ja myös virallisemmat tahot: ammattikuvaajat sekä mahdollisesti myös TK-kuvaajat. Ammattikuvaajia oli yleisesti paikalla ennen sotaa ja sodan aikana esimerkiksi Lotta Svärdin juhlatilaisuuksissa, kokoontumisissa ja kursseilla.¹¹

On huomioitavaa, että ilmi tuomani sukulaisuussuhteet kyseisiin henkilöihin voi vaikuttaa siihen, minkälaisia tulkintoja heidän kuvistansa teen. Sukulaisuus tuo tutkimukseen niin hyötyjä kuin haittoja. Toisaalta minulla on pääsy ennennäkemättömiin valokuva-aineistoihin ja muuhun perimätietoon, jonka kirjoittaminen muistiin ja jakaminen eteenpäin on suurin syy työni aiheen valinnalle. Toisaalta ennakkokäsitykseni sukulaisistani ihmisinä värittää havaintojani, ja ilman suullista perimätietoa vahvistavia kattavia kirjallisia lähteitä olen osittain vain oman muistini ja sukulaisten muisteluiden varassa mitä tulee henkilöhistorioihin. Tämän ja myös sen takia, että kuvatekstien puuttuminen luo valokuvien taustoitukseen haasteita, yritän tutkimuksessani pitäytyä pelkästään sen tutkimisessa, mitä valokuvasta voi saada selville ilman tietoa tarkasta ajankohdasta, paikasta, henkilöiden nimistä tai kuvaajasta. Mainittakoon, että työstä jää tällöin puuttumaan tietynlainen analysoinnin taso, sillä edellä luetellut taustatiedot ovat usein olennaisia valokuvia tutkittaessa.

Myös valokuviin liittyvät ihmiset ovat aihe, jonka käsitteleminen johdannossa on työlleni tärkeää. Valitettavaa on, ettei paria poikkeusta lukuun ottamatta valokuvan valokuvaaja ole

¹⁰ Muotoilu.info. Verkkosivusto.

¹¹ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

tiedossa. Tämä tarkoittaa sitä, että en voi työssäni antaa yksittäisille kuvaajille heidän valokuvistaan ansaitsemaansa kunniaa. Myös valokuvien henkilöt ovat tuntemattomia ja sukulaiseni ennen syntymääni edesmenneitä, joten en voi pyytää heiltä lupaa heidän valokuviansa tutkimiseen. Olen kuitenkin kiitollinen niin valokuvaajille, valokuvissa esiintyneille ja lähisukuni lotille näistä kuvista. Ei ole itsestäänselvyys, että lotat olisivat järjestön lakkauttamisen jälkeisessä vaikenemisen ja pelon ilmapiirissä säilyttäneet valokuviaan tai muuta esineistöä.¹² Juuri sen takia, että kyseiset lotat ovat säilyttäneet sota-ajan valokuviaan, lottapukujaan ja muuta lottaesineistöä, koen eräänlaiseksi velvollisuudekseni, ja myös oikeudekseni, käsitellä työssäni ei pelkästään heiltä jääneitä valokuvia, vaan myös heidän lottatarinoitaan. Kenelläkään heistä ei ole jälkeläisiä, mutta lähisukuni on erittäin sallivasti suhtautunut työhöni, jonka aiheen olisin muuttanut, jos joku sitä vastaan olisi ollut.

Viittaan työssäni sukulaisiini heidän etu- ja sukunimillään ja käytän tuodessani vanhan valokuvan nimiä sisältävän kuvatekstin työhöni kyseisessä kuvatekstissä käytettyä nimeä. Pohdin työtä tehdessäni paljon sitä, minkälainen nimeäminen olisi työlleni sopivaa. Toisaalta en työssäni keskity niinkään yksittäisiin henkilöihin sukulaisiani lukuun ottamatta, enkä voi olla varma siitä, mitä mahdollisesti jopa kuvien henkilöt tai henkilöiden mahdolliset jälkeläiset ajattelevat itsensä tai läheisensä tunnistettavuudesta. Kuitenkin päädyin kuvatekstien pitämiseen sellaisenaan, sillä ne ovat tärkeä osa kuvaa, ja teksteissä ei ole ihmisten kokonaisia nimiä. Sotavalokuvia on myös julkaistu nimien kera esimerkiksi SA-kuva-arkistossa.

Lottia ja Lotta Svärd -järjestöä on tutkittu paljon ja kirjallisuutta aiheesta löytyy laajasti, mutta näissä teoksissa kuvia on pääasiassa käytetty kuvituksena ja tekstin havaintojen tukena. Jo vuonna 1941 julkaistiin teos *Lotta-Svärd 1939–40: kuvia ja kuvauksia Suomen sodasta*, jossa valokuvia on käytetty havainnollistamaan lottien historiaa ja toimintaa. Tässä kirjassa on vahvasti esillä lottakuva, jota julkisuudessa haluttiin näyttää. Myös myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa valokuvat ovat olleet tekstin havaintoja tukemassa, kuten tutkielmassani käyttämässäni Maritta Pohlsin ja Annika Latva-Äijön kirjassa *Lotta Svärd: Käytännön isänmaallisuutta* (2009), Pia Olssonin kirjassa *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa* (2005) ja John Lagerbohmin, Jenni Kirveen ja Olli Kleemolan kirjassa *Me puolustimme elämää* (2010).

¹² Kinnunen 2006b, 35–42. Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin 23.11.1944 osana Suomen ja Neuvostoliiton välisestä välirauhansopimuksesta. Toiminnan lopettamista seurasi Neuvostoliiton valvontakomissio ja tämä aiheutti pelkoa lotissa. Rangaistuksien pelossa lotta-aikaan liittyvää esineistöä hävitettiin, eikä lottuudesta puhuttu julkisesti - tilannetta ei auttanut sekään, että lottien maine yhteiskunnassa oli tahraantunut esimerkiksi kirjallisuudessa esiintyvän huonon lottakuvan takia. Vaikenemisen aika kesti 1990-luvulle.

Näistä jälkimmäisessä kuvat ovat päässeet suurempaan osaan ja kirja sisältää kuva-aukeamia. Tästä huolimatta kirja ei keskity valokuviin, vaan valokuvat ovat mukana tuomassa tekstiä eloon.

Eva Mäkisen vuonna 2022 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassa *Lottaihanteet ja rintaman arki* ei Mäkinen tutkinut lottavalokuvia, mutta lottien yksityiset piirustukset pääsivät tutkimusaineistoksi, ja niiden kautta Mäkinen tutki lottien kokemuksia. Yksityiselle näkijäkunnalle tarkoitettuja kuvia on nyt myös tuotu esille Tuusulan Lottamuseon valokuvanäyttelyssä *Tuntematon lotta* (esillä 5.10.2024–28.2.2027), jonka näyttelytekstejä olen käyttänyt työssäni hyväksi. Valokuvien kautta tuodaan näyttelyssä esiin lottien elämää, lottaihannetta ja toisaalta myös kuvissa näkyviä teemoja, jotka eivät ole lottaihanteen mukaisia. Näyttelyssä on myös kerrottu valokuvaamisesta yleisesti ja vaikei lottien valokuvaamista ja valokuvassa olemista olekaan tutkittu laajasti, on sota-ajan valokuvia tutkivissa teoksissa lottavalokuvia sivuttu ja tehty huomioita siitä, kuinka lotat valokuvissa kuvataan. Esimerkiksi Olli Kleemolan kirjassa *Kaksi kameraa – kaksi totuutta?* (2011) käsitellään parissa luvussa myös naisia tiedotuskompanian kuvissa. Pääpaino on kuitenkin nimenomaan miesten valokuvissa ja miehistä otetuissa valokuvissa.

Pyrin tällä tutkielmallani tuomaan valokuvien naiset ja erityisesti lotat keskiöön. Valokuvat valaisevat lottien elämää eri tavalla kuin kirjoitetut kuvaukset. Siinä missä hetkiä, joita halutaan tallettaa kirjallisiin lähteisiin, tarkastellaan kirjoitusvaiheessa hetken päätyttyä jäsenlleen tapahtunutta kirjoitushetkestä käsin, valokuvia katsoessa voidaan kyseistä hetkeä tarkastella katsoen menneisyyttä suoraan silmiin.

1.2 Valokuvat tutkimuskohteena

Valokuvat lähteenä historialliselle tutkimukselle ovat verrattain uusia, ja niitä on vasta 1960-luvulta lähtien alettu käyttää muiden mikrohistorian tutkimisen mukanaan tuomien lähdeyyppien rinnalla historiantutkimuksessa.¹³ Tätä muutosta edelsi valokuvan käyttö pelkästään kuvittajana ja lukukokemusta keventämässä. Syynä sille, että valokuvia on vasta viime vuosisadan puolestavälistä alkaen alettu käyttämään varsinaisina lähteinä, liittyy historioitsijoiden

¹³ Autti 2010, 282.

nihkeään suhtautumiseen ja kokemukseen valokuvasta lähteenä vaikeaselkoisena sekoitukseksi tiedettä ja taidetta vailla selkeitä tutkimisen käytänteitä.¹⁴

Vaikeus saada otetta valokuvasta lähteenä ja valokuvien monitulkintaisuus on siis haastanut niiden käyttöä tutkimuksessa. Vaikka valokuvat ja kirjalliset lähteet molemmat käsittelevät menneisyyttä, ne toimivat eri tavoin valokuvan tarjotessa usein tarkasti valikoitunutta, subjektiivista ja kaksiulotteista tietoa menneestä. Vaikka valokuvalla on konkreettinen muoto ja siihen on kuvattu tietty hetki, se kykenee vain ilmaisemaan menneisyyttä sen sijaan, että menneisyys varsinaisesti sisältyisi kuvaan. Valokuvat eivät Caroline Brothersin kirjassaan lainaaman John Taggin mukaan ole koskaan todisteita historiasta, vaan ne ovat itse historiallisia. Erityisesti historioitsijoita on askarruttanut selkeä valokuvan subjektiivisuus, nykyhetken vaikuttaminen tulkintaan ja se, että valokuvan lähettämän viestin merkitys riippuu sen tulkitsijasta, mutta Brothers puolustaa valokuvaa todeten, että mikään historiallinen lähde ei ole irrallinen aikakaudesta, jolloin sitä tulkitaan.¹⁵

Tulkinta onkin valokuvien tutkimisessä olennaista. Mervi Autti ehdottaa, että valokuvien käyttö historiantutkimuksessa perustuu tulkintaan, joka vuorostaan perustuu vuorovaikutukseen niin katsojan ja kuvan mahdollisten henkilöiden välillä kuin yleisesti nykyisyyden ja menneisyyden. Hän kuitenkin myös tuo Brothersin ja Taggin tavoin ilmi, että valokuvia tutkiessa on tärkeää muistaa valokuvan luonne: se ei ole aito kuvaus menneestä, vaan jokaiseen valokuvaan sisältyy kuvaaja näkemyksineen, kamera sekä mahdollisesti elävä kuvattava, jotka kaikki tekevät valokuvasta vain esityksen todellisuudesta. Siinä on todenkaltaisuutta eli näkyvää ja tietynlaista esittämistä eli näkymätöntä. Näkymättömyys tulee ilmi valokuvan sidoksista valokuvausrituaaleihin, hetkeen, aikakauteen ja historialliseen ja kulttuurilliseen kontekstiin, jotka kaikki muodostavat valokuvassa menneisyydestä jäljen materiaalisessa kulttuurissa, ja jotka merkityksineen ja tulkintoineen myös rakentuu juuri näiden palikoiden varaan.¹⁶

Valokuvaan lähteenä sisältyy mielestäni paljon eräänlaista epävarmuutta ja tulkintaa, joka voi riippua jo valokuvasta itsestään, mutta myös sen katsojasta. Valokuvalla on kuitenkin kiistatta paljon tarjottavaa historiantutkimukselle, joka paljastuu oikeanlaisella otteella. Autti tuo kirjoituksessaan esille se, että valokuva pienuudestaan ja hetkellisyydestään huolimatta voi avata

¹⁴ Brothers 1997, 14–15.

¹⁵ Brothers 1997, 15–31.

¹⁶ Autti, 2010, 281–305.

laajoja näkökulmia.¹⁷ Ne toimivat todistajina sekä ideaalien, arvotusten, tavoitteiden, pyrkimysten, sosiaalisten suhteiden, identiteettien ja kulttuurin välittäjinä ja niiden mukana on tallentunut myös paljon tarkoituksetonta ja huomaamatonta eli ”tahatonta muistia”, kun valokuvan varsinaisen kohteen tai syyn lisäksi kuvaan tallentuu esimerkiksi sisustusta tai ympäristöä. Valokuvilla on kyky olla ja välittää enemmän kuin mitä pintapuolisesti voisi olettaa.¹⁸

Kun valokuvia käytetään lähteinä historiantutkimuksessa, usein yritetään tavoittaa sitä, mitä kuvassa näkyy, mutta mitä ei enää ole: menneisyyttä, joka on valunut hiekan lailla sormien välistä, mutta josta todisteena on käsin kosketeltava valokuva. Autti kiteyttää tämän kokemuksen sanoin ”Valokuvassa menneisyys todella katsoo meitä. Se on ollut säilössä odottamassa katseittemme kohtaamista, ikään kuin koteloituneena menneisyyden palasena.”¹⁹ Valokuvat avaavat uusia ikkunoita menneisyyteen, mutta se, mitä niistä saa selville, riippuu niille esitetyistä kysymyksistä. Nyt esitän siis kysymyksen. Minkälaisen ikkunan lottien valokuvat avaavat?

¹⁷ Autti 2010, 282.

¹⁸ Autti 2010, 281–305.

¹⁹ Autti 2010, 289.

2 ”’Klimpin’ valmistajat keittiöllä Salmassa syksyllä 1941” – lotat työssä

2.1 Valokuvaus sota-aikana

Rintamalla valokuvaaminen vaati vuonna 1939 voimaan astuneen sotalain mukaisesti kuvausluvan, joita myönnettiin sotien aikana rintamalla olleille ihmisille yhteensä 700. Nämä luvan saaneet yksityishenkilöt laatikkokameroineen, sekä myös luvatta valokuvia ottaneet, kuvasivat ahkerasti sodan arkea. Kameroiden ollessa vielä sota-aikana melko kalliita ja näin vain joillakin käytössä, valokuvista teetettiin useita vedoksia, joita jaettiin myös niille, jotka olivat vailla omaa kameraa. Tämä näkyy myös aineistoni valokuvissa. Joidenkin Irja Nissin valokuvien takaa löytyy osoituksia, esimerkiksi ”Irlalle”, ja lukumäärä, jonka verran valokuvia on hänelle annettu. Ei ole tietoa, onko hänellä itsellään tai muilla tutkielmani lotilla ollut omaa kameraa tai kuvauslupaa, mutta Nissi on selkeästi voinut toimina jonkinlaisena valokuvien välittäjänä, sillä hänellä itsellään ei ole samoja valokuvia useaa kappaletta.²⁰

TK-miehet eli jatkosodan aikana perustetun tiedotuskomppanian kuvaajamiehet, olivat saaneet tehtäväkseen virallisen rintamakuvauksen. Jos epävirallisiin valokuviin saattoi päätyä lähes mitä tahansa piittaamatta kuvatun sotilaan rentoudesta, pukeutumisesta tai sotilaallisuudesta, ei sama pätenyt virallisiin TK-kuviin. TK-kuvat olivat osin lavastettuja, jotta valokuviiin tallentuisi ihannekuva Suomen armeijasta ja sen sankarillisista, koreilemattomista sekä oikeudentajuisista sotilaista. TK-kuvaajat kuvasivat myös naisia ja lapsia, joiden osallisuus maanpuolustukseen oli TK-kuvaajille ”kuin taivaan lahja”. Heidän esiintymisensä kuvissa toimi todisteena siitä, että koko Suomen kansa työskenteli sotaponnistusten hyväksi. Vaikka erityisohjeita naisten kuvaamiseen ei ollut, TK-kuvissa ilmenee se, kuinka naiset haluttiin nähdä ja esittää, jotta säilyisi ihanne kansakunnan puhtaudesta, jonka puolesta miehet sotivat. Naiset kuvattiin niin kotirintamalla kuin rintamaoloissa ahkerina, työlleen omistautuneina, palvelu-alttiina, hymyilevinä, siveinä, puhtaina ja ennen kaikkea isänmaallisina. Erityisesti lottia näissä kuvissa esitettiin edellä mainitulla tavalla: uhrimielisinä, velvollisuudentuntoisina ja puolustukseen osaaottavina. TK-kuvat tai muut viralliset kuvat, joita esimerkiksi esittelemässäni kirjassa *Lotta Svärd 1939–40* (1941) on, luovat vertailukohdan tutkimilleni yksityisille valokuville.²¹

²⁰ Kleemola 2011, 8–11.

²¹ Kleemola 2011, 11–18 ja 62–64.

Naiset, joista rintamalla olleet miehet yksityishenkilöinä ottivat kuvia, olivat lähellä rintamaa olleiden kanttiinien lottia, viihdytyskiertueiden naisesiintyjä ja sairaaloiden hoitajia, sillä muiden naisten kanssa tekemisiin miehet eivät sotiessaan juurikaan päässeet. Vaikkakin rintamamiesten kuvat ovat pääosin viattomia, epävirallisissa kuvissa, joissa lottia ja miehiä esiintyy, on kuvattu TK-kuvista poiketen esimerkiksi flirttailua.²² Myös lotat ottivat sota-aikana valokuvia ja valokuva-albumien kokoaminen rintamalla oli tapa viettää aikaa yhdessä.²³ Nämä sota-ajan miesten ja naisten ottamat näppäilykuvat ovat kuitenkin päässeet vasta 2000-luvulla kunnolla mukaan tutkimuksiin.²⁴

2.2 Lotat toimessa

Kuten jo aikaisemmin on tullut ilmi, lotat kuvattiin virallisissa valokuviissa usein ahkerina ja hymyillen työtään tekevinä. Tällä on varmasti haluttu korostaa sitä, että naiset todella tekivät osansa miesten rinnalla – he eivät olleet rintamalla laiskottelemassa tai kotirintamalla peukaloitaan pyörittämässä. Työkeskeinen lottavalokuvaus näkyy myös talvisodan jälkeen julkaisutussa nimensä mukaisesti kuvia ja kuvauksia sisältävässä *Lotta Svärd 1939–40*-kirjassa (1941), jossa lotat jokaisessa kuvassa ovat ahkerana tehtävänsä suorittamassa. Lepohetkenäkin otetussa kuvassa lotta ei lepää, vaan kirjoittaa kirjettä omaisilleen.²⁵ Ovatko yksityisten albumien työkuvat samanlaisia?

²² Kleemola 2011, 67.

²³ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

²⁴ Kleemola 2011, 8.

²⁵ Kivitie, Luukkonen, Mäkinen & Lotta Svärd 1941, 252.

Työn lomassa otettuja tai työaiheisia kuvia löytyy niin rintamakomennuksen ajalta Irja Nissiltä kuin hieman kauempana rintamasta toimineilta Helmi Kantaselta Mikkelistä ja Hilikka Pyökkimieheltä talvisodan ajalta Ilomantsista, mutta työkuvienvien osuus kaikista kuvista on hyvin vähäinen – niitä on kaikista kuvista vain noin neljäsosa. Eniten työhön liittyviä kuvia löytyy Nissiltä, vaikka toisin voisi ehkä olettaa. Muonitus- ja kanttiinilotat nimittäin työskentelivät lähellä etulinjaa, elleivät lotista lähimpinä, ja työ tapahtui rankoissa olosuhteissa, jotka koettelivat lottien henkisiä ja fyysisiä voimavaroja.²⁶ Lotta Kuosmasen sota -muistelukirjassa, jota kirjassa *Me puolustimme elämää* (2010) lainataan, todetaan esimerkiksi, että ”Siviilioloissa on varmasti vaikea käsittää, miten kovilla nainen on näissä rintamaoloissa”.²⁷ Työn raskaus ei kuitenkaan näy kuvissa, ja kuvista voi tulla jopa väärä mielikuva arjesta rintamalla, ovathan ne valituissa hetkissä otettuja kuvia. Kenellä lotista olisi ollut halua tai aikaa kesken muonituksen tarttua kameraan tai hikipäissään olla kuvattavana? Toisaalta tämä on ristiriidassa virallisten kuvien kanssa, joissa usein kuvataan työntekoa painottaen naisten arvokasta isänmaallista työtä.

Kuva 5. ”Klimpin’ valmistajat keittiöllä Salmassa syksyllä 1941. Kerttu, Lempi, Elina, pikku-Martta, alik. ja mä [Irja Nissi].”

Kuva 6. Mies ja kaksi lottaa puutöissä.

Rintamalla otettujen kuvien kuvaushetket on ajoitettu tilanteisiin, joissa työtehtävät eivät sisällä suurta kiireen tuntua tai työnteko ei ole kuvan keskiössä – näppäilykuvissa ei ole yhtään kuvaa, josta voisi havaita kiirettä, vaikka työ kiireistä olisikin usein ollut. Työtehtäviä, joita näihin kuviin on päätynyt, ovat tyypillisiä muonituslottien työtehtäviä: perunan kuorimista, klimppien

keittämistä (kuva 5), pieniä puutöitä (kuva 6), tiskaamista, ruoan keittämistä ja tarjoilua sekä kanttiinissa tarjoilua ja myymistä.

²⁶ Lagerbohm 2010, 33.

²⁷ Lagerbohm 2010, 33.

Monet Irja Nissin valokuvista sijoittuvatkin juuri kanttiineihin. Kuvissa näkyy kanttiineja tai kanttiiniparakeja yhtä lailla ulkoapäin kuin sisältäkin, täynnä ihmisiä ja työpöyhjänä. Kanttiinit ovat olleet lottien ylpeydenaiheita, ja niiden somistaminen oli tapa tuoda kodin tuntua rintamalla ja toisaalta tapa antaa lottien luovuuden kukkia. Myös kilpailuita järjestettiin, joissa parhaiten somistettu kanttiini voitti palkintoja.²⁸ Ei ole siis ihme, että kanttiinit ovat olleet kuvauksen kohteita.

Kanttiineilla oli kuitenkin naisten luovuuden kohteena toimimista tärkeämpi merkitys: sotilaiden palveleminen. Ne ilahduttivat sotilaita tarjoamalla kirjoitustarvikkeita, lukemista, tupakkaa, korviketta ja pientä syötävää.²⁹ Fyysisen ravinnon lisäksi kanttiineissa sotilaat saattoivat hetken ajan pitää taukoa kamalista rintamaolosuhteista ja lievittää koti-ikävää, joka erityisesti jouluna iski.³⁰ Juhlapyhät ovat olleet epäilemättä aikaa, jolloin lottien oli pistettävä parastaan viihtyvyyden suhteen. Tämä näkyy myös Nissin kuvissa. Kuva 7 esittää kanttiinia jouluaikaan ja siitä pystyy havaitsemaan todeksi kanttiinien merkityksen. Huoneen nurkkaan on pystytetty joulukuusi ja kattoon on kiinnitetty havuköynnöksiä, joiden alla sotilaat kahvikupit kädessään istuvat lotan kiikuttaessa täytettä kuppeihin.

Kuva 7. Joulu lottakanttiinissa.

Irja Nissin tavoin ruokahuoltoon keskittyvää työtä talvisodan aikana tehneen Hilikka Pyökkimiehen muutamissa työhön liittyvissä valokuvissa muonitustyö näkyy: on pitkiä ruokapöytiä, soppatykkiä ja kanttiinijonoa. Kuvassa 8 kaksi lottaa tekevät esimerkiksi tyypillistä kanttiini-työtä. Pyökkimiehen muistiinpanoista talvisodan ajalta käy ilmi, että työtä oli varsin riittävästi, kun suuria sotilasjoukkoja ja evakoita oli ruokittavana, mutta hänenkään muonitustyöhön liittyvistä kuvistaan ei ole havaittavissa työn raskautta. Sitä ei myöskään näy

²⁸ Lotta Svärd -säätö 2007, 28.

²⁹ Lotta Svärd -säätö 2007, 28.

³⁰ Kirves 2010, 92–93.

muunlaisesta työstä, kuten kuvan 9 kärryjen lastaushetkestä, otetuissa kuvissa. Jatkosodan ajalta ei Pyökkimieheltä löydy työaiheisia kuvia.

Kuva 8. Jonoa Ilomantsissa tuntemattomaksi jäävien lottien kahvipannujen ääreen.

Kuva 9. Kärryjen lastausta Ilomantsissa.

Kuva 10. Sotasairaalan vuoteiden vieressä seisomassa Helmi Kantanen ja kaksi tuntematonta lottaa istumassa.

Toisenlaisissa olosuhteissa toimineen Helmi Kantasen kuvista ei juurikaan löydy työhön keskittyneitä kuvia, vaan työ on kuvissa sivuseikka. On muutama kuva, jossa Kantanen, toinen lääkintälotta tai sairaanhoitaja seisoo potilaiden sänkyjen vieressä rauhallisen oloisena, mutta fyysistä työtä ei ole kuvattu. Kuvassa 10 näkyy eniten työtä, mitä Kantasen kuvista löytyy, kun Kanta-

nen kahden muun lotan kanssa ovat etualalla sängyissä makaavien kahden naisen rinnalla ja

Kantasella on kädessään emalimuki. On hieman epäselvää, ovatko naiset potilaita, työtovereita vai molempia. Lottien sairastuminen, haavoittuminen tai kaatuminen eivät olleet ennenkuulumattomia.³¹ Toisessa kuvassa kaksi sairaanhoitajaa seisovat pyörätuolissa istuvan sotilaan kanssa vuodeosastolla tuodun joulukuusen edessä. Nämä pedinvierustakuvat ovat tyyppillisiä kuvia kenttä- ja sotasairaaloiden lotista. Virallisissa TK-kuvissa kuvattiin lääkintälottia ja sairaanhoitajia korostaen heidän antamaansa hyvää hoitoa haavoittuneille potilaille ja annettiin kenties hieman siloteltu kuva sairaala-arjesta: potilaat olivat hymyileviä ja näennäisesti hyväkuntoisia, he makasivat valkoisten lakanoiden välissä vierellään kukkia ja yhtä lailla hymyileviä hoitajia. Näin pyrittiin tuomaan esiin sairaaloiden naisten merkitystä henkisen kestävyyden kannalta, sillä miehille, jotka eivät naisia sotatantereella juurikaan nähneet, sotasairaaloiden lotat ja hoitajat toivat kaivattua välittämistä, hoivaamista, lohdutusta ja turvaa.³²

Hyvä on siis myös tuoda esille se, että työ sotasairaaloissa sisämaassa oli erilaista kuin kenttäsairaaloissa rintamalla pääosin sen takia, että potilaat olivat paremmassa kunnossa sotasairaaloissa kuin kenttäsairaaloissa.³³ Hoitotyö kuitenkin yleisesti oli fyysisesti ja henkisesti raskasta myös sotasairaalassa, vaikka siellä lotta kohtasikin toisenlaisia tilanteita

Kuva 11. Helmi Kantanen (oik.) ja tuntematon liinapäinen lotta häärväät potilaiden sänkyjen takana kenties jokin jäynä mielessään.

kuin rintaman kenttäsairaalassa.³⁴ Työn raskastakin puolta näkyy *Lotta Svärd 1939–40* (1941), kirjan kuvissa esimerkiksi sairaiden paareilla siirtämisenä, mitä ei ole Kantasen kuvissa. Syynä tälle on oletettavasti se, etteivät yksityishenkilöt työn lomassa kuvia ehtineet ottaa. On toisaalta huomattava, että vaikka Kantasen valokuvissa ei näy fyysistä työnteoa juuri ollenkaan, tärkeä osa lääkintälotan työtä oli sotilaiden henkinen hoito, joka ei näytä raskealta työnteolta. Tätä ilmentäviä kuvia löytyykin Kantaselta.. Useassa kuvassa Kantanen muiden sotasairaalan naisten kanssa istuu potilaiden vierellä ja tunnelma kuvissa on hilpeä.

³¹ Lagerbohm 2010, 37.

³² Kleemola 2011, 60–61.

³³ Lagerbohm 2010, 158.

³⁴ Lagerbohm 2010, 145.

Sotilaiden henkisen hyvinvoinnin eteen työn tekeminen ei myöskään rajoittunut vain lääkintälotille, vaan se oli merkittävä tehtävä kaikkien lottien arkisessa aherruksessa. Lottajärjestössä korostettiin lottien toiminnan yhteiskunnallisen äiteyden hehkumista, hoivaviettiä sekä äidillisyyttä ja lottia ohjeistettiin kohtelemaan sotilaita äidin tavoin tasapuolisesti ja äidillisesti.³⁵ Äidillinen rakkaus ei siis ollut ominaisuus, joka olisi varattu ainoastaan jo äidiksi tulleille lotille, vaan kuka tahansa lotta saattoi olla äitihahmo.³⁶ Se ei katsonut ikää, vaan äitihahmon paikan saattoi saada nuorikin nainen, varsinkin, jos hän oli vastuullisemmassa asemassa.³⁷ Ihanteellinen nainen rintamalla olikin kuin lohduttava äiti ja kenttälotille, jotka samalla edustivat kotia, vastuu oli suurempi kuin kotirintaman lotilla.³⁸

Kuva 12. Irja Nissi keskellä valkoisessa essussa ja huivissa. Myöhemmin jatkosodassa lottien valkoiset asusteet kiellettiin sotatoimialueella, jotta ne eivät näkyisi ilmaan viholliselle (Mattila 2021, 110).

Irja Nissin osa rintamalottana oli kiistatta olla äitihahmo, olihan hän komennuksella ollessaan monien nuorempien sotilaiden ja lottien äitien ikäinen ja vieläpä muonituspäällikkönä muutenkin arvostetussa asemassa. Hänet on monesti asetettu kuvissa keskelle, mikä heijastaa arvostustaan, kuten valokuvassa 12 ja hänen jäämistöstään löytyy eräänlainen muistovihkonen, johon soti-

laat ovat kirjoittaneet ”äitiä” kiitäviä ja ylistäviä tervehdyksiä.³⁹ Kuvasta 12 näkyy myös, että työ on ollut Nissille tärkeää, onhan hän ainoana tullut kuvaan edelleen esiliina edessään ja huivi päässään.

En toisaalta epäile, etteikö myös Helmi Kantasella tai Hilikka Pyökkimiehellä olisi ollut äidillisiä rooleja sotien aikana. Kantanenhan oli myös keski-ikäinen ja vieläpä hoivatyössä. Kuitenkin siinä, missä Nissin kuvista heijastuu hänen asemansa äitihahmona, ei sen kaltaista asetelmaa ole havaittavissa Kantasen kuvissa. Eron voisi selittää esimerkiksi erilaiset luonteet ja se, että äitihahmon roolin oli voinut ottaa joku muu. Pyökkimiehenkään kuvista ei välity

³⁵ Kirves 2010, 121.

³⁶ Olsson 2005, 69.

³⁷ Mäkinen 2022, 34.

³⁸ Olsson 2005, 135.

³⁹ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely ja Irja Nissin jäämistö.

äidillisyyttä, vaikka hän oli ollut vastuussa pienviljelijäkoulusta talvisodan syttyessä ja jäänyt huolehtimaan ensin koulun oppilaista, sitten koulun kautta kulkeneista joukoista ja vielä evakkoista.

Työkuvista puuttuu myös varsinainen isänmaallisuuden korostaminen, vaikka niissä näkyikin se, että aineistoni valokuvien lotat tekivät työtään iloisesti ja että heillä ainakin valokuvissa näyttää olevan monia lotilta vaadittuja ominaisuuksia: levollisuutta, päättäväisyyttä, vastuuntuntoisuutta ja halu tehdä työtä iloisen tyynenä. Vaikka kyseessä voisikin olla valokuvaajaa varten väännettyjä hymyjä tai kuvaushetken tiedostaminen muulla tavoin, eivät lottien iloiset ilmeet vaikuta teennäisiltä (kuva 13). Lottien ihanteisiin liitetyistä ominaisuuksista kuvissa ovat läsnä myös palvelualttius ja epäitsekkäisyys. Näitä erityisesti aineistoni juhlallisemmissa hetkissä otetuissa kuvissa – kuvissa, joissa lotat ahkerina suorittavat työtehtäviään miesten parissa (kuvat 7 ja 14). He tekevät työtään kesän lämmössä, talven kylmyydessä, arjessa ja juhlassa.⁴⁰

Kuva 13. Tuntematon lotta padan ääressä kenties tiskaamassa.

Kuva 14. "Joulun viettoa 'eläinlääkintäkomppaniassa' Kinkijevan kylässä jouluna 1941. Urjalalaisia: lotta Lahja Mattila, luutn. Reino Astala."

⁴⁰ Olsson 2005, 80.

3 ”Jumala ompe linnamme” – lotat edustamassa

3.1 Sankarihautajaisia, lottalupauksia ja juhlatilaisuuksia

Lottavalokuvista löytyy kuvia tilanteista, jotka eivät liity työntekoon tai siihen työtehtävään, jossa kukin lotta sodan aikana toimi, vaan yleisiin työtoimesta riippumattomiin tilaisuuksiin. Jos työkuvia katsottaessa lotan näkee eräänlaisena lottiin kuuluneena yksilönä, näitä tässä luvussa käsittelemiäni valokuvia tarkastellessa voi todeta lotan todella olleen ennen kaikkea osa Lotta Svärd -järjestöä. Niistä valokuvista huokuu se, että järjestö vaati jäsenistöltään etenkin edustustehtävissä tarkkuutta ulkomuodostaan. Lottien oli pukeuduttava moitteettomasti ja ohjeiden mukaisesti ja juhlatilanteissa lottien pukeutumiseen kuuluivat myös käsivarsinauha ja valkoiset käsineet.⁴¹ Edustustilanteita aineistossani ovat sankarihautajaiset ja lottalupaus, mutta olen ottanut mukaan tähän lukuun myös muut viralliselta vaikuttaneet juhlatilaisuudet ja muodolliset ryhmäkuvat. Valokuvia yhdistää myös se, että ne eivät ole yksityishenkilön ottamia, vaan ne ovat ammatti- tai TK-kuvaajan ottamia.

Sankarihautajaisista löytyy valokuvia Irja Nissiltä ja Hilikka Pyökkimieheltä, ja kaikki kuvat ovat yleisotoksia hautajaistilaisuuksista: niissä ei keskitytä yhteen hautaan, vaan sen sijaan koko tilaisuuteen. Kuvissa näkyy hautajaissaatto, puisia ristejä, omaisia hienotunteisesti takaapäin kuvattuna, lottia riveissä sekä niin sotilaiden kuin lottien seppelleenlaskut. Useaan Pyökkimiehen albumin Ilomantsissa otettuun hautajaisvalokuvaan on kirjoitettu Ilomantsi sekä päivämäärä 19.5.1940. Yhdessä kuvassa lukee tämän lisäksi tutun virren sanat ”Jumala ompe linnamme” (kuva 16). Jatkosodan hautajaiskuviin ei ole merkitty mitään, mutta ne ovat Hietaniemen hautausmaalla tapahtuneessa hautauksessa otettuja. Kuva 15 on kyseisestä tilaisuudesta ja se TK-kuvien tapaan korostaa henkensä isänmaan puolesta menettäneen uhrausta. Irja Nissin kokoelman sankarihautajaisissa otetusta kuvasta ei myöskään selviä tarkkoja tietoja, mutta

Kuva 15. Mahdollisesti lotan hautajaiset, sillä arkkua seuraa Lotta Svärdin lippu.

Useaan Pyökkimiehen albumin Ilomantsissa otettuun hautajaisvalokuvaan on kirjoitettu Ilomantsi sekä päivämäärä 19.5.1940. Yhdessä kuvassa lukee tämän lisäksi tutun virren sanat ”Jumala ompe linnamme” (kuva 16). Jatkosodan hautajaiskuviin ei ole merkitty mitään, mutta ne ovat Hietaniemen hautausmaalla tapahtuneessa hautauksessa otettuja. Kuva 15 on kyseisestä tilaisuudesta ja se TK-kuvien tapaan korostaa henkensä isänmaan puolesta menettäneen uhrausta. Irja Nissin kokoelman sankarihautajaisissa otetusta kuvasta ei myöskään selviä tarkkoja tietoja, mutta

⁴¹ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

kuva on hyvin samanlainen kuin Pyökkimiehenkin kuvat, joissa lottarivistö on kuvattu vakavana.

Kuva 16. Sankarihautajaiset Ilomantsissa talvisodan jälkeen.

Sankarihautajaisia pidettiin erityisesti TK-kuvien ottamiselle sopivana paikana, ja surullista aihetta yritettiin käyttää kannustamaan taisteluiden jatkamiseen, sillä sankarivainajia kunnioitettiin ja heidän puolestaan oli taisteltava.⁴² Epävirallisia kuvia ei suurissa määrin otettu hautajaisissa, sillä niiden ottamista puolestaan ei niinkään katsottu sopivaksi ja mahdolliset kuvat otettiin

usein pelkästään omalle perheelle muistoksi omaisen haudalla.⁴³ Lotat kuuluivat osaksi sankarihautajaisia, sillä he osallistuivat sankarihautajaisten järjestelyihin ja itse hautajaistilaisuuksiin. Usein he muodostivat kunniakujia kirkossa tai haudalla ja lauloivat kuorossa.⁴⁴ Heidän tekemänsä ja laskemansa havuseppeleet olivat myös olennainen osa sankarihautajaisia, mikä näkyy kuvissani, joissa lotat laskevat omat sepeleensä sankarihaudalla.⁴⁵

Helmi Kantasen kuvista ei löydy sankarihautajaisia, mutta otos lottalupausten antamisesta kylläkin (kuva 17). Kuva on otettu Mikkelin pitäjänkirkossa, joka silloin oli nimeltään maaseurakunnankirkko⁴⁶, ja voisi olettaa, että Kantanen saattaisi itse olla joukossa mukana, joko lupausta antamassa tai valokuvan ulkopuolella kirkonpenkissä. Varmaa tietoa asiasta

Kuva 17. Lottalupausta annetaan silloisessa Mikkelissä maaseurakunnan kirkossa.

ei kuitenkaan ole. Lottalupausta oli merkittävä hetki, sillä lupausten antaminen oli edellytys

⁴² Kleemola 2011, 54.

⁴³ Kleemola 2011, 55.

⁴⁴ Lagerbohm 2010, 148, 158.

⁴⁵ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

⁴⁶ Mikkelintuomiokirkkoseurakunta.fi. Verkkosivusto.

Lotta Svärd -järjestön jäsenyydelle. Se annettiin tavallisesti kirkossa lottakurssien päätteeksi.⁴⁷

Kantasen albumin kuvat painottuvat yksityisiin valokuviin, mutta lottalupauskuvan lisäksi löytyy oletettavasti ammattikuvaajan ottama kuva jostakin juhlavammasta tilaisuudesta sotasairaalassa. Siinä suuri määrä sotasairaalan henkilökuntaa ja kenties myös potilaita, on istunut johonkin huoneeseen riveittäin asetetuille penkeille ja katsovat kameraan. Tilaisuuden syy jää epäselväksi. Myös Irja Nissin valokuvista löytyy kuva jostakin juhlallisesta tilanteesta (kuva 18). Kuva voisi olla esimerkiksi kesäkuulta 1942, jolloin juhlittiin Mannerheimin 75-vuotissyntymäpäivää ympäri Suomea ja rintamaa esimerkiksi hartauksin ja juhlatilaisuuksin.⁴⁸ Onhan miehen kuva Suomen lippujen ja köynnösten ympäröimänä seinällä.

Kuva 18. Juhlatilaisuus jatkosodan aikana.

3.2 Muodolliset ryhmäkuvat

Pyökkimiehen ja Kantasen kuvista löytyy vapaamuotoisten ryhmäkuvien lisäksi useita muodollisia yksilö- ja ryhmäkuvia, joita ammattikuvaajat ottivat lotista. Niitä on otettu valokuvamoissa tai jonkin tapahtuman yhteydessä. Näihin virallisiin ryhmäkuviin ikuistettiin esimerkiksi paikallisosaston jäseniä, johtokuntia, kurssilaisia ja kilpailujen osallistujia. Tyypillistä näille kuville oli se, että lotat esiintyivät kuvissa korostetun yhtenäisenä joukkona arvokkaasti ja hillitysti, lottapuku kantajineen ojennuksessa, järjestön merkit puvussa sekä ilme vakavana katseen ollessa kohdistettuna joko suoraan kameraan tai kauas kaukaisuuteen. Yksilökuvia lottapuvuissa otettiin järjestön jäsenkorttia varten, mutta niitä myös vaihdettiin ystävien

⁴⁷ Lotta Svärd -säätö 2020, 19.

⁴⁸ Sotaveteraanit.fi. Verkkosivusto.

kuvien kanssa, annettiin muistoksi tai lohdutukseksi jollekulle erityiselle.⁴⁹ Kantasen albumista ja Pyökkimiehen irtonaisista valokuvissa on heidän saamiaan lottien valokuvia. Niissä on niin tuntemattomia lottia kuin lähipiirin lottia: Kantaselta löytyy hänen siskontyttöjensä eli Hilikka Pyökkimiehen ja tämän siskon Anna-Liisa Riekkolan valokuvat, Pyökkimieheltä taas edellä mainitun siskonsa Anna-Liisan ja tätinsä eli Helmi Kantasen lottavalokuvat. Tämä tuo esille myös lottavalokuvien sosiaalisen puolen ja sen, että lähimmäisen lottuus oli ylpeydenaihe.

Tässä luvussa on mielestäni sopiva mainita myös ammattikuvaajan kahdessa eri paikassa Jyväskylässä ottamat ryhmäkuvat Pyökkimiehen jatkosodan aikaiselta lottataipaleelta. Jyväskylän suojeluskuntatalon edustalta otettuja ryhmäkuvia on kaksi ja niissä varmaan-kin on kuvattu siellä työskennelleitä henkilöitä. Toisen kuvarykelmän kuvauspaikka on Jyväskylän Harjulla (kuva 19) ja niissä nä-

Kuva 19. Lottapukuiset Jyväskylän Harjulla.

kyy hyvin, kuinka lotat yhtenäisessä asustuksessaan sekoittuvat itseään suuremmaksi massaksi. Tämä yhtenäinen massa toisaalta myös tuo mieleen armeijamaisuuden ja sen tuoman tasa-arvoisuuden, sillä lottapuku piilotti lottien eroavaisuuksia yhdistäen naisia erilaisista yhteiskunnallisista tai koulutuksellisista taustoista yhteisten sääntöjen ja tavoitteiden alaisuuteen.⁵⁰

Lottapuvun armeijamaisuuden vaikutelma tuli siitä, että pukuun sisältyi kosolti armeijan uniformuille tyypillisiä piirteitä. Se oli väriltään harmaa, pukuun kuului merkit, käsivarsinauha, lakki, joka miesten päähineiden tavoin kuului ottaa sisätiloissa pois, mantteli ja hansikkaat.⁵¹ Lottien puvun rintapielessä kantamat merkit, unohtamatta kauluksen lottaneulaa, kertovat paljon lottien lottahistoriasta ja valokuvista voi näin päätellä esimerkiksi, oliko lotta suorittanut lottakurssin, antanut lottalupauksen, suorittanut hiihto- ja kävelymerkin ja kuinka pitkään hän oli ollut lottana. Vaikkapa Irja Nissin kuvasta (kuva 22) voi hänen merkeistään nähdä, että hän on antanut lottalupauksen ja käynyt järjestön yleiskurssin, hän on ollut lottana 20 vuotta

⁴⁹ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

⁵⁰ Mäkinen 2022, 28 ja 43.

⁵¹ Mattila 2021, 107–108 ja Mäkinen 2022, 28.

ja että hän oli suorittanut urheilumerkin.⁵² Samoin voi tarkastella lottien merkkejä lottien virallisista ryhmäkuvista (kuva 20).

Voisi toisaalta kuvitella, että armeijamainen ulkomuoto, joka näissä muodollisissa ryhmäkuvissa erityisesti tulee esille, olisi ristiriidassa lotilta odotetun äitiyden ja hoivaamisen kanssa, mutta Pia Olssonin kirjassa *Myytti ja kokemus* (2005) todetaan, että militarismista tuli naisille hyve sen yhdistyessä lotille keskeiseen isänmaallisuuteen ja siihen liittyviin velvollisuuksiin, jotka taas kytkeytyvät ”kansan elämän ylläpitämiseen”.⁵³ Kertoihan puku myös siitä, että puvun kantaja oli sitoutunut tiettyihin arvoihin ja kenties avun tarpeessa ollut saattoi olettaa, että tuttuun harmaaseen pukeutunut nainen auttaisi. Ehkä yhtenäinen asustus sekä sen tuoma tutuus ja tunnistettavuus toivat siis myös turvaa rintamalla.

Verrattaessa nyt käsittelemiäni ryhmäkuvia vapaamuotoisiin ryhmäkuviin rintamalla tai kotirintamalla, näkyy niissä paljon eroavaisuuksia. Siinä missä virallisemmissä kuvissa huomioitiin lottajärjestön tarkat säännöt pukeutumisen suhteen ja pidettiin mielessä se, että kuvassakin lotat edustivat järjestöään, mikä tarkoitti huoliteltua ulkomuotoa ja tilanteen vaatimaa vakavuutta, näppäilykuvissa lotat esiintyvät hyvinkin huolettomina. Yksityisissä ryhmäkuvissa korostuu siis se, että niin ryhmän kuin yksilönkin lottaidentiteetin sijaan haluttiin tallettaa filmille toveruutta ja yhteenkuuluvuutta, joka järjestöön kuulumisen lisäksi syntyi yksilöiden välisestä tunteesta. Muodollisissa ryhmäkuvissa taas painotettiin järjestöön kuulumista ja sen edustamista.

Kuva 20. Hilikka Pyökkimies seisoo keskellä takana ja eturivissä toisena vasemmalta on Pyökkimiehen miehen sisko Kerttu Pyökkimies.

⁵² Mattila 2021. Kauluksen lottaneula kertoi järjestön jäsenyydestä, vasemman rintataskun valkoinen tähti taas Lotta Svärd järjestön yleiskurssin suorittamisesta. Sen alapuolella oleva pieni lottaneulan näköinen merkki oli vuosiansiomerkki, joita annettiin lotille, jotka olivat olleet 10 tai 20 vuotta järjestön jäsenenä. Vuosimerkin alapuolelle on kiinnitetty urheilumerkki, jonka saamiseen vaadittiin tietyn matkan hiihtäminen tai käveleminen.

⁵³ Olsson 2005, 11.

4 ”Entisen Etelä-Hämeen II alueen lottia ja s.k.laisia Laatokan rantamilla kesällä 1941” – lotat vapaa-ajallaan

4.1 Harrastuksia, retkiä ja hupia

Kuva 21. ”Entisen Etelä-Hämeen II alueen lottia ja s.k.laisia [suojeluskuntalaisia] Laatokan rantamilla kesällä 1941.”

Selvästi eniten filmiä on kulunut vapaa-ajan ja lepohetkien kuvaamiseen. Vapaa-aikaa kenttälötille tarjoutui vaihdellen työtehtävän mukaan, mutta kuitenkin niin, että sitä asemasodan aikana oli aikaisempaa enemmän.⁵⁴ Vapaa-aikaa kulutettiin laulaen, kuunnellen radiota, kahvitellen, elokuvissa ja kirkossa käyden, lukien, kirjoittaen, käsitöitä tehden, saunoen ja uiden, urheillen ja retkeillen.⁵⁵ Näistä erityisesti retket (kuvat 21 ja 32) ja kahvi- tai varmaankin korvikehetket (kuva 22) painottuvat Irja Nissin kuvissa. Yli puolet Nissin kuvista ovat vapaaajalta: huviretkistä, korvikehetkistä ja ystävien tapaamisesta. Voisi olettaa, että kuvien kautta muistamisen arvoiseksi on koettu jälleen tavallisesta elämästä poikkeavat hetket, kuten huviretket tai rintamalla olevien ystävien tapaaminen tai ehkä niille löytyi paremmin aikaa kuin vaikkapa käsitöiden tekemiselle. Nissi on kirjoittanut päiväkirjaa sodan aikana, mutta siitä ei löydy kuvamateriaalia.

Hilkka Pyökkimieheltä löytyy myös vapaa-ajan kuvia - talvisodan kuvista lähes kaikki vaikuttavat olevan vapaammissa hetkissä otettuja, mutta toisaalta jatkosodan ajalta niitä ei ole. Niiden puute johtunee siitä, että mentyään helmikuussa 1941 naimisiin ja siirryttyään kotirintaman töihin, hän asui kotonaan ja vietti mitä ilmeisemmin vapaa-aikansa paljolti siellä. Hänen työnsä toimisto-oloissa ei ollut samanlaista kuin Nissin tai Helmi Kantasen, jotka käytännössä

⁵⁴ Kirves 2010, 72.

⁵⁵ Lagerbohm 2010, 43 ja Kirves 2010, 72.

asuivat työpaikallaan: Nissi rintamalla ja Kantanen sotasairaalassa. Kantasella on Nissin tapaan runsaasti vapaa-ajan hetkissä otettuja valokuvia. Osa tosin on voitu ottaa työn lomassa ja toisaalta hänen työnsä myös sisälsi jatkuvaa työtekoa hyvän ilmapiirin ylläpitämisen kautta. Kuitenkin valokuvista voi erottaa valokuvia, jotka selvästi ovat lääkintälöytöhoitotyön ulkopuolella otettuja, joskus myös sairaalan ulkopuolella.

Vapaat hetket, joita on työtä enemmän kuvattu, tarjosivat epäilemättä enemmän valokuvan arvoisia tilanteita. Kaikki kolme lottaa tekivät lottana samankaltaista työtä kuin siviilielämässään. Nissi, jolle keittäminen ja muonittaminen oli tuttua, Pyökkimies, joka myös oli tottunut kotitalous- ja toimistopuuhiin sekä sairaanhoitajana työskennellyt Kantanen kokivat epäilemättä muistamisen arvoisena työn ulkopuoliset hetket. Näin voidaan ajatella myös valokuvia ottaneiden henkilöiden ajatelleen, sillä he viimekädessä tekivät päätöksen valokuvan ottamisesta. Voi kuitenkin olla myös niin, että lotta, jolle hänen sota-ajan tehtävänsä oli siviilin työskentelystä poikkeavaa, koki toisin ja nimenomaan halusi kuvia työnteosta.

Toisaalta vapaa-ajan kuvien suuri määrä on ristiriidassa sen kanssa, mitä lotista tai yleisesti naisista puhuttiin: naisten sotapanosta väheksyttiin, minkä takia naisten vapaa-ajasta on puhuttu vähän ja työn vakavuutta sekä määrää taas painotettu.⁵⁶ Lotilla kuitenkin kiistatta oli vapaa-aikaa, jolloin raskaalle arjelle haettiin vastapainoa ja siitä todisteena ovat esimerkiksi tarkastelemani valokuvat.

Kuva 22. Irja Nissi keskellä katse kameraan suunnattuna.

⁵⁶ Kirves 2010, 72.

Yhdessäolo sekä lottien välinen toveruus ja ystävyysuhteet ovat asioita, jotka ovat sota-ajan naisten muisteloissa nostettu erityisesti esiin tärkeinä selviytymiskeinoina.⁵⁷ Tämä näkyy myös valokuvissa. Suurimmassa osassa kuvia ei ole kuvattu vain yhtä ihmistä, eikä esimerkiksi Irja Nissi yhdessäkään kuvassa, lukuun ottamatta jäsenkorttikuvaa, ole yksin. Hänen kuvistaan löytyy kyllä joitakin kuvia yksittäisistä ihmisistä, jotka varmasti ovat olleet hänelle tärkeitä. Kestien pitäminen ja herkuttelu oli lotille sopivaa vapaa-ajan viettoa, mikä myös Nissin kuvissa näkyy.⁵⁸ Kuvassa 22 voi havaita tyypillisen vapaa-ajan hetken, jossa aikaa vieteään yhdessä kuuman juoman ääressä ja joku kirjoittaa kenties kirjettä tai päiväkirjaa.

Kuten Nissin vapaa-aikakuvissa, myös Pyökkimiehen ja Kantasen kuvissa näkyy vahvana yhteisöllisyys, hauskanpito ja toveruus varsinkin epämuodollisissa ryhmäkuvissa. Kantasen kuvista löytyy aikaisemmin mainitsemiani sairaavuoteen vierustalla otettuja hoivaa esittäviä kuvia vapaamuotoisia sotilaiden ja lottien tai hoitajien ryhmä- ja kaverikuvia niin vuodeosastolla kuin muuallakin. Niissä kaikki esiintyvät toverillisessa asetelmassa ilman näkyvää hoitajan ja potilaan välistä suhdetta: kädet ovat kietoutuneina toisen ympärille, hullutellaan, hymyillään, poltetaan piippua ja istutaan toisten sylissä. Kirves (2010) toteaa hyvin paljon Kantasen kuvia, kuten kuvaa 23, muistuttavan lääkintälottien ja invalidien läheisissä tunnelmissa otetun valokuvan kuvatekstissä, että sairaanhoitajat ja sairaaloiden potilaat ystävästyivät ja että sairaaloiden naiset pienellä flirtilläkin pyrkivät pitämään sotainvalidien mielialaa korkealla.⁵⁹

Kuva 23. Helmi Kantanen on oikeanpuolimmainen lotta.

⁵⁷ Lagerbohm 2010, 31.

⁵⁸ Kirves 2010, 72.

⁵⁹ Kirves 2010, 111.

Kuva 24. Kenties keskellä seisova sairaanhoitaja on sanonut jotain, mikä on saanut lotta Kantasen (oik.) ja potilaan nauramaan.

Kaikkien lottien työyhteisöt olivat varmasti kuin perhettä, viettiväthän he paljon aikaa yhdessä. Erityisesti Kantasen kuvista voi havaita, että hän yhteisössään näyttää pystyvän hulluttelemaan ja pitämään hauskaa (kuvat 23, 24 ja 26). Luonteeltaan olen kuullut hänen olleen hauska, mikä selvästi on säilynyt hänessä sota-ajasta huolimatta. Kuvista näkyy vahvasti, että sota ei aina ollut pelkästään sotaa ja että huumori on ollut tärkeää sota-aikana – huumori oli jopa yksi sodan selviytymiskeinoista.⁶⁰ Kuitenkin lottien kirjoittamissa kuvauksissa sota-ajalta on ilonpitoa häivytetty. Tämä johtunee siitä, että vaikka nauru toikin helpotusta ja huumori oli rauhanaikaa merkittävämmässä asemassa, monissa muisteluissa on pyritty huomioimaan sodan vakavuus ja sankarivainajien uhraukset, jonka hauskanpidon esiintuominen voisi

asettaa vähemmän merkitykselliseksi.⁶¹ Toisaalta hauskanpitoa kuitenkin tallennettiin sota-ajan päiväkirjoihin ja kuten aineistoni kuvista voi nähdä, myös valokuviin. Naurua näkyy erityisesti Kantasen sotasairaalakuvissa. Rintaman kenttäsaaraloihin verrattuna sisämaan sotasairaloissa potilaat olivat kuitenkin paremmassa kunnossa, ja sotasairalaan vapaa-aikaa luonnehditaan jopa toteamalla, että siellä ”[e]lämäniloiset potilaat ovat laittaneet jamit pystyyn.”⁶²

Kuva 25. Mahtavatko sotasairalaan miehet matkia lottia ja hoitajia?

Kuva 26. Kuvassa vaikuttaa olevan jonkinlainen naamiaistilanne. Helmi Kantanen liina päässään oikealla.

Vapaa-aikaa vietettiin siis sotasairaloissakin illanviettojen merkeissä, kuten rintamaoloissakin. Näissä illanvietoissa esimerkiksi laulettiin, lausuttiin runoja, kuunneltiin soittoa ja juotiin

⁶⁰ Kirves 2010, 73.

⁶¹ Kinnunen 2006b, 258.

⁶² Lagerbohm 2010, 154.

korviketta.⁶³ Illanvietot näkyvät erittäin paljon Kantasen kuvissa, joista löytyy kuvia useammasta vapaamuotoiselta vaikuttavasta hupitilaisuudesta tai -hetkestä. Näissä kuvissa niin naiset kuin miehetkin ovat pukeutuneet hassuihin asuihin, kuten naiset hienommiksi rouviksi ja miehet pelkästään valkoisiin essuihin (kuvat 25 ja 26). Kasvojakin on kuvissa maalattu. Naamiaiset ja ristiin pukeutuminen eivät olleet tavattomia sota-aikana, vaan mielikuvituksellisuu-
della pidettiin hauskaa.⁶⁴

Kuva 27. Hiihtoretkellä Ilomantsissa.

Pyökkimiehen vapaa-ajan kuvat painottuvat ulkotiloihin retki- sekä urheilukuvien myötä. Kävely ja hiihto olivat lotille sopivia urheilumuotoja ja heille tärkeitä vapaa-ajan vieton tapoja. Tämä tulee esille erityisen hyvin näissä Pyökkimiehen kuvissa, joista löytyy useampi hiihtoretkestä tai hiihtävistä lotista otettu kuva (kuva 27). Kuvissa lotat hiihtopuvuissaan, osassa myös lumipuvuissa, naut-

tivat Ilomantsin talvesta suksien päällä. Hiihdolla ja kävelyllä oli myös siinä mielessä erityinen asema Lotta Svärd -järjestössä, että hiihtämällä ja kävelemällä tietyt matkat, saattoi saada urheilumerkin.⁶⁵ Näin naisia kannustettiin pitämään kunnostaan huolta ja olihan tämän kaltainen liikunta hyvää vastapainoa lottatoimille, joissa ei ollut niin paljoa fyysistä rasitusta. Lottien liikunnalla oli myös yhteiskunnallista merkitystä, sillä vahvat ja kestävät äidit synnyttivät vahvoja yksilöitä.⁶⁶ Epävarmoina aikoina kansan jatkuminen ja voimakkuus olivat varmasti korostetussa asemassa.

Työn ulkopuolella otetuissa kuvissa, kuten viereisessä kuvissa 28 ja 29, näkyy myös työssänijo esiin tuomani tarkkaan säädellyn pukeutumisen muuttuminen. Vaikka lottien tuli pukeutua ohjesääntöjen mukaan ja heidät oli velvoitettu työssään käyttämään lottapukua, erityisesti vapaa-ajan kuvissa näkyy auki lepattavia kauluksia ja sääriä sukitta, mikä tuo esiin lottapuvun

⁶³ Lagerbohm 2010, 31.

⁶⁴ Kirves 2010, 81.

⁶⁵ Mattila 2021, 168–169.

⁶⁶ Olsson 2005, 69.

käytön todellisuutta.⁶⁷ Puvut varmasti tuntuivat myös muuten kesällä hikisissä olosuhteissa työskennellessä ikävän lämpimiltä, minkä voin itse lottapukua kesällä pitäneenä todeta. Valokuvissa, jotka on otettu vapaa-ajalla, kun hiuksia ei tarvinnut liinalla työntekoa varten verhota, erottuvat hyvin harmaiden samanlaisten lottapukujen rivistä pilkottavat erilaiset kampaukset. Hiukset olivat lottille tapa muokata muuten niin tarkasti säännösteltyä ulkonäköään ja tuoda jotain omaa pukuunsa – halusivathan hekin erottua edukseen.⁶⁸ Siinä missä työni kolmella lottalla on jokaisessa kuvassa käytännöllinen päänmyötäinen nutturakampaus, on monella muulla kauniita kiharpilviä.

Kuva 28. Tuntemattomat lotat varmaankin kanttinarakennuksen ovella.

Kuva 29. Irjan tuntemien lottien lepo hetki – kaulukset on avattu ja hihat kääritty.

Vapaa-ajan yksityiset valokuvat näyttävät yksityisempää puolta lotista ja erityisesti siitä, minkälaisia he olivat hetkinä, jolloin he pystyivät hengähtämään raskaan työn lomassa (kuva 29). Virallista lottakuvaa ei ole säästely ja ne toimivat valokuvakokoelmissa vastapainona virallisille ammattivalokuvaajien otoksille ja erityisesti vapaa-ajan kuvissa lottien ilmeet ja asut vapautuivat koetellen kuvaa, jota ammattikuvaajat ja viralliset kuvat lotista rakensivat.⁶⁹ On kuitenkin huomattavaa, että lotat jatkuvasti komennuksellaan olivat tiettyihin sääntöihin sitoutuneita lottia, eivätkä he voineet kellon lyödessä viisi jättää lottuuttaan naulakkoon ja suunnata pitämään hauskaa vailla sääntöjä.⁷⁰ Valokuvista ei olekaan havaittavissa mitään varsinaisesti siveetöntä tai huonoa moraalialue edustavaa. Yleisesti naisten ja erityisesti miesten keskuudessa työskentelevien lottien

moraalia korotettiin, sillä sota-aikana siveettömän käytöksen vaaran ajateltiin olevan rauhan-aikaa suurempi ja lottien oletettiin käyttäytyvän moitteettomasti. Lotilla olikin esikuvallinen

⁶⁷ Mäkinen 2022, 28–29.

⁶⁸ Kirves 2010, 97 ja Mäkinen 2022, 30.

⁶⁹ Lottamuseo, Tuntematon lotta -näyttely.

⁷⁰ Mäkinen 2022, 27.

asema, sillä heidät nähtiin isänmaan symboleina edustamassa isänmaan puhtautta ja koskemattomuutta.⁷¹

Omien yksityisten vapaa-ajan illanviettohetkien lisäksi juhlavammista kuvista on erityisesti mainittava tuntemattomaksi jääneiden sotilaan ja lotan häihin liittyvät kuvat, joita Nissin kokoelmasta löytyy (kuva 30). Valokuviiin ei ole päätyntynyt itse vihkiminen, mutta morsian ja sulhanen kylläkin sekä häälahjoja ja morsian yksinään kukkakimppuineen. Kuvissa hieman karusta taustasta huolimatta näkyy ilo ja onni.

Rakkautta löydettiin ja avioliittoja solmittiin myös sodan keskellä. Rintama olikin itse asiassa melko otollinen paikka löytää kumppani, sillä siellä ihmiset liikkuivat paljon ja näin oli mahdollista tavata uusia ihmisiä, joita kaikkia yhdisti sota ja halu saada turvaa sodan keskelle. Avioitumisesta sai myös loman, mikä saattoi olla joillekuille syynä naimisiin menemiselle, mutta kuten kuvasta näkyy, myös rintamalla mentiin naimisiin.⁷² Rakkaus sota-aikana toi epäilemättä myös toivoa elämän jatkumisesta ja sen ikuistamista on voitu pitää tärkeänä, olihan naimisiinmeno tietenkin myös merkittävä ihmiselämän tapahtuma. Sitä ei kuitenkaan aineistoni lottakuvissa näy kuvien omistajien kohdalla, sillä Nissi ja Kantanen elivät avioitumatta koko elämänsä ja vaikka Pyökkimies rakastuikin talvisodan aikana ja meni vuosi talvisodan päättymisen jälkeen naimisiin, ei varsinaisia sota-ajan kuvia löydy rakkauden tiimoilta.

On huomioitavaa, että vaikka Pyökkimies oli Nissää ja Kantasta nuorempi, ei hänen vapaa-ajan valokuvistaan voi tätä varsinaisesti havaita. Hän ei esimerkiksi vaikuta valokuvissa hulttelevan sen enempää kuin Nissi tai Kantanen. Kuitenkin suurin osa kaikkien valokuvissa esiintyvistä lotista vaikuttaa varsin nuorilta ja muista lotista voi havaita tietynlaista nuoruuden intoa. Kiusoittelu ja leikki, jota esimerkiksi kuvassa 31 näkyy, oli nuorille, ja miksei vanhemmillekin, sodan keskellä piristävää, minkä voi kuvan henkilöiden kasvoiltakin havaita.⁷³ Kuvan lotat ja sotamies ovat voineet hyvin samaistua Aune Raholan muisteluihin sodasta: ”Se

Kuva 30. Aviopari rintamalla.

⁷¹ Olsson 2005, 70–71.

⁷² Kirves 2010, 115.

⁷³ Kirves 2010, 111.

herättää ihania muistoja olihan se minun nuoruuttani ja rintamalla oli mukava olla, sillä siellä oli paljon nuoria ja me viihdymme yhdessä.”⁷⁴

Kuva 31. Hauskanpitoa Ilomantsissa. Hilikka Pyökkimies on vasemmalla laitimmaisena.

⁷⁴ Lagerbohm 2010, 31.

5 Lopuksi – ”Vappupuiston ’kunniaportin’ vierellä 19/4 -42. Syvärin kaupungissa.”

Kuva 32. ”Vappupuiston kunniaportin vierellä 19/4 -42. Syvärin kaupungissa. Toini Himanen, Sigrid Vainio, Helena Sari, Kaino Huusela, Vuokko Paasia, Kaarina Aronen ja mä [Irja Nissi]”.

Olen tutkielmaa tehdessäni tullut yhä vakuuttuneemmaksi siitä, että yksi kuva voi todella kertoa enemmän kuin tuhat sanaa. Sukeltamalla syvemmälle aineistoni valokuviiin pintapuolisen havainnoinnin sijaan, olen pannut merkille, että ne valokuvissa esiintyvät lottahistorian ja lottien sota-ajan arjen osat, joita olen pyrkinyt tutkielmassani selittämään, eivät tule kerrotuksi sanoin yhtä hyvin kuin ne valokuvasta voi nähdä. Sanat eivät pysty välittämään tunteita valokuvien ilmeitä paremmin tai tarkoin erittelemään valokuvien yksityiskohtia. Niillä ei ole mahdollista kertoa samaa tarinaa kuin yhdestä lyhyestä hetkestä otettu kuva voi.

Tutkielmani valokuvissa, vaikkakin ne ovat vain kolmen lotan valokuvia, käy ilmi, että lottien elämä ja identiteetti sota-aikana on koostunut monista limittäisistä kerroksista ja että valokuvia on otettu useissa yhteyksissä. Irja Nissi, Helmi Kantanen ja Hilikka Pyökkimies olivat sotien aikana samanaikaisesti naisia, työtä tehneitä lottia, vastuunsa kantajia, järjestönsä edustajia, hauskanpitäjiä ja tunteita täynnä olevia ihmisiä. Heitä ja muita heidän kuvissaan esiintyviä ihmisiä on kuvattu työssä, arjessa, juhlassa, vapaa-aikana sekä ilon ja surun keskellä. Nämä kuvat kertovat jotain siitä, minkälaisia he ja valokuvien muut ihmiset olivat kuvissa yksilöinä

ja osana järjestöä sekä sen, miten valokuvaajat ovat halunneet näyttää heidät ja minkälaisia hetkiä he ovat heidän sota-ajan elämästään tallettaneet.

Valokuvissa, olivat ne otettu minkälaisessa hetkessä tahansa, korostuu yhteisöllisyys, mikä kertoo siitä, että vaikka kaikki olivatkin yksilöitä, sodan keskellä yhteisöä pidettiin tärkeänä, ja se koettiin muistamisen arvoiseksi. Yhteisöllisyydestä ei toisaalta kerro pelkästään valokuvien sisältö vaan se, että valokuvia jaettiin toisille ja myös he, joilla ei omaa kameraa ollut, saivat valokuvia.

Voi päätellä, että yksityisten valokuvien tarkoitus on ollut toimia muistona, eikä niissä voi havaita olevan pyrkimyksiä ylläpitää lottakuvaa tai esiintyä ihanteellisena lottana. Kuitenkaan valokuvista ei voi nähdä mitään täysin lotalle sopimatonta, mikä kertoo toisaalta lotista itseltään ja toisaalta siitä, että välttämättä kaikkea ei ole päätynyt valokuviin. Ajattelen, että valokuvien on täytynyt olla paljolti lottien muistoja vastaavia, sillä tuskin moni lotta olisi kaukaa kotoa halunnut tuoda mukanaan kuvia, jotka eivät heissä herätä muistoja ja jotka eivät vastaisi heidän tarinoitansa.

Aineistoni ei antanut mahdollisuutta tutkia lottien ajatuksia valokuviin liittyen, mutta olisi mielenkiintoista tietää, kuinka valokuvia on sotien jälkeen katsottu, ja onko niitä selailtu yksin tai yhdessä. Minkälaisia tunteita valokuvien katseleminen herätti lotissa sotien jälkeen? Kuitenkin on selvää aineistoni pohjalta, että valokuva-albumeihin on pantu ensisijaisesti kuvia siitä, mikä kannatteli sodan kauheuksien keskellä – ei siitä, mikä lannisti tai suretti. Viimeiset tutkielmaani sisällyttämät kuvat, kuvat 32 ja 33, edustavat hyvin sitä, mitä tutkielmassa on tullut ilmi. Valokuvissa kuvataan muistamisen arvoiseksi koettua yhteisöä, joka kannattelee epävarmassa ja raskaassa tilanteessa, pitää tiukassa käsikynkässä tai estää kaatumasta.

Kuva 33. Nauravaa Helmi Kantasta kannatellaan.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Julkaisematon kirjallinen alkuperäisaineisto

Hilkka Pyökkimiehen muistiinpanot, tekijän hallussa.

Irja Nissin muistiinpanot, Pirjo Malmivaaran hallussa, kopiot tekijän hallussa.

Audiovisuaalinen aineisto

Tuntematon sotilas: Tavallisen suruton poika. Sk: Aku Louhimies & Jari Olavi Rantala. O:

Aku Louhimies. T: Elokuvaosakeyhtiö Suomi 2017, YLE TV1. E: 30.12.2018.

Kuva-aineisto

Helmi Kantasen valokuvat, tekijän hallussa.

Hilkka Pyökkimiehen valokuvat, tekijän hallussa.

Irja Nissin valokuvat, alkuperäiset Pirjo Malmivaaran hallussa, kopiot tekijän hallussa.

Tutkimuskirjallisuus

Autti, Mervi: ”Katseita ja yksityiskohtia - näkymättömän tavoittelua”. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k&h Turun yliopisto, kulttuurihistoria 2010, 281–305.

Brothers, Caroline: *War and Photography: A cultural history*. Routledge, London 1997.

Hakala, Ilmari & Lotta Svärd Säätiö: *Lotta Svärd*. Lotta Svärd Säätiö 2007.

Lagerbohm, John; Kirves, Jenni & Kleemola, Olli: *Me puolustimme elämää – Naiskohtaloita sotakuvien takaa*. Otava, Helsinki 2010.

Lottamuseo. *Tuntematon lotta -näyttelyn näyttelytekstit*. Esillä 5.10.2024–28.2.2027.

Lotta Svärd -säätiö: *Lotta Svärd: 100 vuotta yhteiskuntavastuuta*. Lotta Svärd Säätiö 2020.

Kleemola, Olli: *Kaksi kameraa – kaksi totuutta? Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina*. Toinen painos. Uniprint, Turku 2011.

Kinnunen, Tiina: ”Muista menneitten sukupolvien työ”. *Ihminen Sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva Kustannus Oy. Helsinki 2006, 313–328.

Kinnunen, Tiina: *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sodan jälkeen*. Otava, Helsinki 2006.

Kivitie, Valma, Luukkonen, Fanni, Mäkinen Eino & Lotta Svärd: *Lotta-Svärd 1939–40: Kuvia ja kuvauksia Suomen sodasta*. Lotta-Svärd järjestö. Helsinki 1941.

Mattila, Jukka I.: *Lottapukujen historia*. Minerva Kustannus Oy. Helsinki 2001.

Mikkelin tuomiokirkkoseurakunta: Mikkelin Pitäjänkirkko. <https://www.mikkelintuomiokirkkoseurakunta.fi/kirkot-ja-kappelit/mikkelin-pitajankirkko> [haettu 7.5.2025].

Muotio, Leena: *Kuva-analyysi tutkimusmenetelmänä*. Muotoilu.info 10.2.2022. <https://www.muotoilu.info/index.php/tutkiva-muotoilu/menetelmat/kuva-analyysi-tutkimusmenetelmana/> [haettu 26.1.2025].

Mäkinen, Eva: *Lottaihanteet ja rintaman arki: Kenttälottien kokemus ja identiteetti jatkosodan päiväkirjojen valossa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2022.

Olsson, Pia: *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*. Otava. Helsinki 2005.

Pohls, Maritta & Latva-Äijö, Annika: *Lotta Svärd: Käytännön isänmaallisuutta*. Otava. Helsinki 2009.

Syväniemi, Maria: *Sotilaiden sielunmaisema: Jaettu kokemus jatkosodasta epävirallisissa valokuvissa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2019.

Tammenlehvän Perinneliitto: 10 ylevää tapaa juhlistaa marsalkka Mannerheimin syntymäpäivää. Sotaveteraanit.fi 1.6.2019. <https://sotaveteraanit.fi/10-ylevaa-tapaa-juhlistaa-marsalkka-mannerheimin-syntymapaivaa/> [haettu 7.5.2025].